

УДК 811.161.2'367

DOI: 10.31651/2226-4388-2022-32-46-56

СИНКРЕТИЧНІ СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

*Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики*

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Статтю присвячено дослідженню синкретичних складносурядних речень як репрезентантів внутрішньорангової спільнокатегорійної синхронної перехідності в українській літературній мові. Мета статті – комплексно проаналізувати синкретичні складносурядні речення, марковані внутрішньоранговим спільнокатегорійним синкретизмом. У процесі дослідження застосовано метод лінгвістичного опису мовних фактів, структурний метод, представлений методиками структурно-семантичного та трансформаційного аналізу, метод моделювання та компонентного аналізу.

Переосмислено принципи класифікації складносурядних речень, обґрунтовано доцільність виокремлення в їхніх межах конструкцій, маркованих внутрішньоранговим спільнокатегорійним та різнокатегорійним синкретизмом. З'ясовано чинники, що зумовлюють синкретизм складносурядних речень: лексичне наповнення предикативних частин і транспозиційна природа сполучників, тобто їхня здатність до перенесення в іншу семантико-синтаксичну сферу. Констатовано, що спільнокатегорійна синхронна перехідність у сфері складносурядного речення можлива завдяки ускладненню єднальної, зіставної, протиставної, розділової, приєднувальної та градаційної семантики супровідними значеннями. Умотивовано поділ синкретичних складносурядних речень на типи і підтипи, інвентаризовано засоби зв'язку предикативних частин. Виокремлено й описано єднально-зіставні, єднально-протиставні, єднально-приєднувальні, зіставно-єднальні, протиставно-зіставні, приєднувально-єднальні, приєднувально-протиставні, протиставно-приєднувальні, градаційно-приєднувальні та градаційно-розділові складносурядні речення.

***Ключові слова:** синхронна перехідність, синкретичні складносурядні речення, внутрішньоранговий спільнокатегорійний синкретизм, внутрішньоранговий різнокатегорійний синкретизм.*

Актуальність. Вивчення складних системних відношень і динамізму в мові неможливе без урахування явищ перехідності. Їх традиційно вважають поєднанням різнотипних утворень, що є наслідком трансформаційних процесів або віддзеркаленням проміжних, синкретичних фактів, характерних для системи мови в синхронному аспекті. З огляду на це явища перехідності диференційовані на діяхронні (історичні зміни) та синхронні (синкретичні утворення) [1, с. 83]. Наукове зацікавлення становить дослідження явищ синхронної перехідності, або синкретизму, у річищі системного багатоаспектного аналізу складного речення.

Синхронну перехідність як кількاظлощинне явище доцільно описувати за такими параметрами: внутрішньорівнева // різнорівнева, внутрішньорангова // різнорангова, спільнокатегорійна // різнокатегорійна (див. докладніше: 23). У межах складносурядних речень різні вияви семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами засвідчують наявність внутрішньорангового спільнокатегорійного та різнокатегорійного синкретизму. Спільнокатегорійна синхронна перехідність у сфері складносурядного

речення можлива завдяки ускладненню єднальної, зіставної, протиставної, розділової, приєднувальної та градаційної семантики іншими супровідними семантико-синтаксичними відношеннями, що загалом притаманне синтаксичній системі української мови. Причини цього явища, як стверджує М. М. Греб, обґрунтовані в теорії асиметрії мовного знака, сутність якої полягає в тому, що в межах конструкцій, репрезентованих структурною схемою одного виду, може формуватися значення іншого виду [9, с. 108]. З огляду на це в асиметричних конструкціях зміст «не відповідає структурній схемі, відходить від зразка, заданого його структурним механізмом» [16, с. 306].

Сурядність називають синтаксичною категорією, що пов'язана з уявленням про певний умовний простір, у якому усталена конфігурація центральних і периферійних компонентів категорії сурядності, окреслені сфери перетину з іншими синтаксичними категоріями [7, с. 6]. У системі складносурядного речення логічно виокремлювати власне-складносурядні речення, не обтяжені додатковими семантичними відтінками, і синкретичні конструкції, для яких характерна спільнокатегорійна синхронна перехідність (поєднано різні семантичні відтінки сурядності) та різнокатегорійний синкретизм (синтезовано сурядність та підрядність чи сурядність та безсполучниковість).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Складносурядні речення поставали предметом уваги багатьох лінгвістів. Ознаки власне-складносурядних речень чітко сформулював О. М. Пешковський: зворотність відношень, наявність показника відношень між частинами (сполучника), що має певне значення; ізоморфізм виражених у цих реченнях відношень сурядним відношенням між словоформами [18, с. 462–466]. Під першу ознаку підлягають лише складносурядні власне-єднальні речення зі значенням одночасності та розділові із семантикою чергування, решта конструкцій є синкретичними з різним ступенем вияву формальних чи значеннєвих ознак. Синкретизмом форми марковані складносурядні закритої структури, оскільки вже диференційні ознаки цього структурного типу – закритість структури, двокомпонентний склад, незворотність предикативних частин – суперечать самому поняттю сурядності. На думку І. Р. Вихованця, закріплене розташування предикативних частин, тобто їхня незворотність, слугує свідченням подібності складносурядних речень до складнопідрядних [5, с. 308]. Крім того, у межах складносурядних одного семантичного різновиду помітний синтез різних семантико-синтаксичних відношень. Такі речення або зараховують до периферії сурядності як перехідні конструкції, [5, с. 307–308; 7, с. 6–7] або вважають реченнями ускладненої семантики [9, с. 108] тощо.

Деякі складні синтаксичні одиниці є результатом деривації сурядних і підрядних конструкцій [докладніше див.: 23, с. 258–263] чи стоять на межі складного речення і складного синтаксичного цілого. Г. Ф. Гаврилова виокремлює серед складносурядних речень єдності, що належать до перехідних випадків, які поєднують ознаки складного речення і складного синтаксичного цілого. Це конструкції, що виражають причиново-наслідкові відношення між частинами, формальним показником яких слугує не сполучник, а змістове наповнення частин, що формує загальну семантику співвідношення, а також складносурядні речення з протиставно-обмежувальним значенням. Незважаючи на наявність сурядних сполучників, семантико-синтаксичні відношення виражені іншими засобами утворення складного синтаксичного цілого: накладанням логіко-семантичних відношень, семантичним перекриванням тощо [6, с. 17–24]. Аналогічні конструкції в українській мові кваліфіковані як складноприєднувальні речення, співвідносні з підрядними (зміщені підрядні речення) [10, с. 32]. На нашу думку, їх доцільно зараховувати до єднально-приєднувальних складносурядних речень, попри виразну синонімію із супровідними конструкціями, напр.: *Чотириста кубометрів за секунду проносила бурхлива Кзилсу в найсухіші періоди року, і це цілком гарантувало безперебійність роботи гідроелектростанцій* (Іван Ле) – пор. Т.:³ *Чотириста кубометрів*

³ Т. – трансформований відповідник.

за секунду проносила бурхлива Кзилсу в найсухіші періоди року, **що** цілком гарантувало безперебійність роботи гідроелектростанції.

Речення однотипного складу відкритої структури зі сполучником і дехто з дослідників також аналізує у сфері зв'язного тексту [3, с. 90–95; 19, с. 108]. Окремі різновиди складносурядних речень, з огляду на їхню специфіку, зараховують до складнопідрядних речень. За особливостями спрямованості взаємовідношень компонентів В. В. Щеулін розмежовує складнопідрядні речення, компоненти яких (т. зв. уявнопідрядні речення) взаємопояснюють один одного, і складнопідрядні речення, компонентам яких (т. зв. зчленованих речень) властивий паралелізм структури (тотожна організація). Речення другого типу виражають семантику перерахування можливих або взаємозаперечних явищ, подій, дій тощо, унаслідок чого посідають нейтральне місце стосовно конкретної взаємспрямованості: *не то ... не то, то ... то* [24, с. 22].⁴

На периферії складносурядних речень аналізує конструкції з парними сполучними засобами *як... так і, не тільки... але й, не лише... а й, якщо не... то, не стільки... скільки* тощо Г. М. Глушкова, кваліфікуючи їх як складні речення зі складнішим типом зв'язку – взаємопідрядністю. Цей висновок дослідниця вмотивовує тим, що предикативні частини таких синтаксичних одиниць оформлені як підрядні частини складнопідрядних речень, вони мають усталений порядок розташування частин тощо [7, с. 6–7].

Синкретизм у системі складносурядних речень уможливлений передусім лексичним наповненням предикативних частин. На важливості цього чинника наголошував І. Р. Вихованець, констатує, що єднальний сполучник і як асемантичний засіб зв'язку лише поєднує сурядні частини, тобто стосується загальної ідеї сукупності (співіснування, поєднання). Семантико-синтаксичні відношення, характерні для складносурядних речень закритої структури, виражає не сполучник *і*, а лексичний склад сурядних частин та структурні особливості складного речення [5, с. 309].

На нашу думку, транспозиційна природа сполучників, тобто їхня здатність до перенесення в іншу семантико-синтаксичну сферу, також сприяє синтезові семантико-синтаксичних відношень у складносурядних реченнях. К. Г. Городенська вважає, що для сурядних сполучників характерна функційна двоплановість, яка «виявляється у вираженні власного для семантичної групи семантико-синтаксичного відношення або лише вказуванні на нього та в передаванні деякими сполучниками кожної семантичної групи невласного чи невласних семантико-синтаксичних відношень» [8, с. 103]. Спеціалізуючись на вираженні свого відношення, деякі з них можуть транспонуватися у вторинні семантико-синтаксичні сфери. Дослідниця виокремлює частково асемантичні сполучники, що охоплюють транспоновані в певну сферу семантичні сполучники, уживані в ролі асемантичних. Серед єднальних сполучників транспозиційну природу мають: приєднувальний *та й*; протиставні *а, да*; розділові *хоч... хоч, чи... чи, чи то... чи то*; підрядний повторюваний *що... що*. Можуть бути транспоновані в зіставні сполучники протиставний *а* та розділовий *а то*. У сферу протиставних потрапляють єднальні *та, і*, розділовий *а то*. Градаційні сполучники *як не... то, якщо не... то, коли не... то* та єднальний *і... і* можуть виражати розділові відношення. Транспонованими в приєднувальні сполучники дослідниця вважає градаційно-приєднувальні сполучники *а ще, та ще, а ще й, та ще й, ще й*; єднальні сполучники *і, й, та, і... і, й... й, та... та*; протиставні сполучники *а, але, проте, зате, однак, одначе*. У сферу градаційних може перейти власне-приєднувальний *а також* [там само, с. 190–191].

Отже, внутрішньорангова синхронна перехідність, реалізована у сфері складносурядного речення, може мати спільнокатегорійний і різнокатегорійний вияви. Синкретизмом диференційних ознак однієї категорії в межах складносурядних речень наділені нетипові утворення – репрезентанти спільнокатегорійної синхронної

⁴ За характером семантичних співвідношень між компонентами В. В. Щеулін зараховує до складнопідрядних речень синтаксичні одиниці з протиставним (но), зіставним (*чем... тем*) та розділовим (*то ли... то ли*) співвідношенням компонентів [24, с. 34].

перехідності, яка можлива завдяки ускладненню єднальної, зіставної, протиставної, розділової, приєднувальної та градаційної семантики іншими супровідними типами значеннєвих відношень. Вивчення специфіки синкретичних складносурядних речень заслуговує на дослідницьку увагу з огляду на наявність дискусійних моментів типології цих синтаксичних одиниць та різноманітності їх мовленнєвих виявів.

Мета статті – комплексно проаналізувати синкретичні складносурядні речення як репрезентанти внутрішньорангового спільнокатегорійного синкретизму.

Матеріали і методи дослідження. Лексичний матеріал дібраний переважно з художніх творів, оскільки саме в них синкретичні конструкції представлені найповніше, частину речень узято з інтернету. Специфікою теми дослідження зумовлений комплексний підхід до вибору методів дослідження, серед яких: метод лінгвістичного опису мовних фактів, структурний метод, представлений методиками структурно-семантичного та трансформаційного аналізу, метод моделювання та компонентного аналізу.

Результати дослідження та їх обговорення. У системі складносурядних речень української мови можливий внутрішньоранговий спільнокатегорійний синкретизм єднальних, розділових, зіставних, протиставних, приєднувальних та градаційних конструкцій.

Спільнокатегорійною синхронною перехідністю марковані складносурядні **єднальні** речення, що реалізують такі семантико-синтаксичні відношення:

– **єднально-зіставні**, напр.: *І переходять ранні осені у зими, І весни запізнїлі в літа не спішать* (О. Білаш) – пор. **Т.:** *І переходять ранні осені у зими, а весни запізнїлі в літа не спішать; Стоїть над нами Всесвіт у зоряній кольчuzі, і повен місяць сходить над нами, ніби щит* (Л. Костенко); *Нам не було до них ніякого діла, і їм не було ніякого діла до нас* (Є. Кононенко); *Крилаті в нього вродяться плоди, і з тих плодів посіються сади* (Л. Костенко);

– **єднально-протиставні**, напр.: *Щось приходжу я в невідповідність, і чомусь, злочинниця, не каюсь* (Л. Костенко) – пор. **Т.:** *Щось приходжу я в невідповідність, але чомусь, злочинниця, не каюсь; В грїхах по вуха пізнаємо щастя і, не допивши з чарівної чаши, раптово покидаєм землю* (П. Осадчук); *Вже вечір другого дня, і Лариса не знаходить собі місця в оновленій квартирі* (Є. Кононенко);

– **єднально-приєднувальні**, напр.: *Люди шукають істинного в житті, і в цьому їхній найбільший блуд* (В. Шевчук); *Застеляйте столи та все килимами, Та кладіть калачі з ярої пшениці* (Нар. тв.); *Нехай і вивїшували на свята портрети старих дебїльних державних мужів, і то були винятково чоловіки* (Є. Кононенко); *Там є наш дїм і обрїй твоїх рук, і ще душа не відає розлук. І ще є час для друзів і гостей. І щастя є. І донечка росте. І син малює квіточку зорі, як той маленький принц Екзюпері* (Л. Костенко).

А. П. Загнїтко виокремлює складносурядні речення єднальної невідповідності – один із різновидів складносурядного речення із загальним єднальним значенням, що витлумачені як речення нерівнорядного складу, у яких стверджується поєднання несумісного або об'єднання різного, неподібного. Значення єднальності, на думку дослідника, може бути ускладнене протиставним, протиставно-допустовим або зіставно-допустовим значенням, додатковими засобами зв'язку тут слугують синтаксичні спеціалізовані елементи – прислівники й частки зі значенням акцентування несподіваності, протиставлення, допусту, невідповідності: *раптом, все ж, все-таки, а от тощо*; фіксований порядок компонентів; співвідношення модальних планів предикативних сурядних частин [11, с. 215–216].

Розділові сполучники *хоч... хоч, чи... чи, чи то... чи то* в разі нейтралізації розділового значення можуть потрапляти до сфери єднальних семантико-синтаксичних відношень, уподібнюючись до асемантичного повторюваного єднального сполучника *і... і* [8, с. 106]. На нашу думку, у такій позиції вони виражають розділово-єднальні семантико-

синтаксичні відношення, які реалізовані, очевидно, на рівні простого речення, бо випадки функціонування в сфері складного речення не зафіксовані.

Зіставні складносурядні речення, на переконання І. Р. Вихованця, являють собою перехідні конструкції між складносурядними реченнями закритої та відкритої структури, «через те одна частина конструкцій перебуває в зоні власне-зіставних відношень, а інша – у зоні зіставно-єднальних відношень» [5, с. 307–308]. Формантом **зіставно-єднального значення** слугує сполучник *a*, напр.: *А всі були вже трішечки поети, і розпливались посмішки до вух, і вечір сипав золоті монети в його потертий сірий капелюх...* (Л. Костенко) – пор. **Т.:** *І всі були вже трішечки поети, і розпливались посмішки до вух, і вечір сипав золоті монети в його потертий сірий капелюх; Приходять зими, весни, осені і літа, А з ними, як оплавлені свічки, літа* (О. Білаш); *Тоді полум'я стовпом шарахає вгору, обличчя солдатів робляться червоними, веселими, а брови майже в усіх руді, поприсмалювані* (Гр. Тютюнник).

Контекстуальне набуття єднальної функції призводить до розширення складу сурядних частин і вживання повторюваного сполучника *a... a*, напр.: *А сонце ставить ногу через тин, А в сонця хмара – золота крисаня...* (І. Драч); *А жайвір щебече, а сивий будяк посихає, а жито, як рута, як смута, зеленим вуском колихає* (А. Малишко); *А піді мною земля така свіжа, така м'яка, мов колиска, а наді мною небо таке синє, таке ласкаве, а за вербами причаїлась дрімота й шепче: «Засни собі, засни собі...»* (М. Стельмах); *А вітер ховає слова, рве прямо біля порога і штовхає мене в сіни; а крупа, як тертушкою, – по ногах, по ногах...* (Гр. Тютюнник).

На наявності єднального значення в зіставних конструкціях наголошує М. М. Греб: «Це зумовлено самою природою формування зіставлення як логічно-мисленнєвої операції. <...> мовець спочатку поєднує ситуації дійсності для наступного виявлення між ними подібності чи розбіжності» [9, с. 108–109]. Важливу роль у з'ясуванні загальної семантики відношень у зіставних конструкціях, де можливий і єднальний, і зіставний сполучники, відіграє, окрім формального показника, ще й семантика частин, яка або підтримує, або заперечує семантику засобу зв'язку [15, с. 32]. М. М. Греб зауважує, що в реченні *А вечір палить вікна, а синя хмара жаром пройнялася, а синій ліс просвічує вогнем, а вітер віти клонить і співає мені пісні в ушах* (М. Рильський) значення сполучника *a* загалом підтримане семантикою частин, де наявне зіставлення динамічних процесів, характерних для різних учасників, а тому в ній виражене лише зіставне значення [9, с. 108]. На нашу думку, відкритість структури аналізованого речення, його багатокomпонентний склад, повторюваність сполучника – це диференційні ознаки єднальних складносурядних речень відкритої структури, що дає підстави вирізняти зіставно-єднальне значення.

К. Г. Городенська акцентує на вторинному діалектному вживанні сполучника *a* зі значенням єднального сполучника *i*, напр.: *Коню сивий, будь щасливим а не спотикайся* (П. Чубинський) [8, с. 105].

Про використання сполучника *a* в значенні *i* зазначають й інші дослідники. Ю. Г. Барабаш називає два випадки такого функціонування: а) сполучник *a* об'єднує кілька предикативних частин, що передають одночасність дії або стану; б) сполучник *a* в поєднанні з прислівниками *потім, тоді* формує складносурядне речення зі значенням наступності (послідовності) [2, с. 68]. Уважаємо, що речення другого різновиду також мають зіставно-єднальне значення, напр.: *Нас годували легендами, а потім дехто з нас і сам почав їх вигадувати* (В. Шкляр).⁵

⁵ Сполучник *a*, синонімічний до *i*, слугує компонентом і таких сполучних засобів: *a тому, а від того, а через те, а отже* тощо, напр.: *Йому тепер не треба вже ні королівської влади, ні посполитих рушень для охорони від внутрішніх ворогів своїх прав, а тому воно й прагне звести короля лише до ролі парадного фігуранта шляхетської пихи* (М. Старицький); *А я йшов і йшов, заходячи в сферичне тіло, а від того в нове, тобто ніби сам ставав на якийсь час кубом, кулею і таке інше* (В. Шевчук); *Там козацькі розрухи, а отже, народ роздрознений і поруйнований* (В. Шевчук). Аналітична одиниця *a відтак* вказує на поступове або

Протиставно-зіставне значення також спричинене транспозиційною природою протиставного сполучника *a*, який функціює в транспозиційній сфері зіставного семантико-синтаксичного відношення [8, с. 105]. Лексичне наповнення предикативних частин прогнозує обидва значення, напр.: *Було життя як віри без пунктуації, а смерть поставить крапку і тире* (Л. Костенко) – пор. **T1:** *Було життя як віри без пунктуації, а тим часом смерть поставить крапку і тире*; **T2:** *Було життя як віри без пунктуації, але смерть поставить крапку і тире*; *Моя любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі* (Л. Костенко); *Чесноти душили, як горе сироту, а жити чомусь знову закортіло* (Іван Ле); *З усіх доріг – до Матері найдовша, а мала б бути – найкоротша* (М. Машенко). В останньому реченні, крім зіставно-протиставного, виражене й допустове відношення, що засвідчене в трансформованому варіанті, пор. **T.:** *З усіх доріг – до Матері найдовша, хоч мала б бути – найкоротша*.

Приєднувальні складносурядні речення І. Р. Вихованець вважає специфічним різновидом речень закритої структури, що, як і зіставні, «деякими ознаками зближуються з єднальними складносурядними реченнями» [5, с. 308]. На думку А. П. Загнітка, такі конструкції не повністю виявляють відношення рівнозначності, аналогічності, але водночас поєднують семантику граматичної рівнозначності й додатковості, оскільки перша частина семантично завершена, а друга – оформлює у висловленні додаткову інформацію до першої частини. Показниками приєднування слугують спеціальні сполучники: *та і, при цьому, до того ж, а те, а не те, не те* тощо; єднальні сполучники разом із лексичними одиницями приєднувальної семантики *і притому, і зате* тощо. Приєднувальне значення виражене разом із єднальним, протиставним [11, с. 218], про що свідчить наявність сполучників *і* та *а* в складі сполучникових поєднань.

Семантико-граматичну своєрідність цих конструкцій відображає приєднувальний сполучник *та й* [5, с. 308], а тому конструкції з ним мають **приєднувально-єднальне** значення [напр.: *Винаймати квартиру не було грошей, та й у радянські часи знайти житло для найму нелегко* (Є. Кононенко); *От я, бачиш, думав, що тут, у столиці, зв'язки твого свекра допоможуть, та й мої старі приятелі зі студентських літ* (Дара Корній)] та **приєднувально-протиставне** [напр.: *Одна його доля – чорні бровенята, Та й тих люде заздрі не дають носить* (Т. Шевченко) – пор. **T.:** *Одна його доля – чорні бровенята, але й тих люде заздрі не дають носить*].

Роль виразників приєднувального семантико-синтаксичного відношення, констатує К. Г. Городенська, виконують протиставні сполучники *а, але, проте, зате, однак, одначе* [8, с. 104].⁶ Транспоновані у сферу приєднувальних відношень, вони формують **протиставно-приєднувальне** значення складносурядних речень, напр.: *Його становище серед робітників Голодностепського будівництва і так не було безпечним, а тут ще така прикра зустріч з Лодиженком* (Іван Ле); *Ти вір у це, але й готовим будь своїм життям відстояти майбутть* (М. Луків); *Мав пройти повз школу, але туди не збирався заходити...* (В. Шевчук).

У системі **градаційних** складносурядних речень явище синкретизму спричинене складною природою градаційного відношення, численними транспозиційними процесами градаційних сполучників. У лінгвістичній літературі представлено неоднозначні підходи до з'ясування специфіки градаційних конструкцій: їх зараховують «до протиставних і частково до приєднувальних» [17, с. 199], до периферії складносурядних речень з огляду на специфічний зв'язок між предикативними частинами – взаємопідрядний [13, с. 32–33], кваліфікують як зіставні сполучники [21, с. 192], градаційно-єднальні [12, с. 202],

паралельне розгортання дії в часі, напр.: *Тож мусив постояти, поки товар пройде, а відтак рушив широкою вулицею* (В. Шевчук). Такі конструкції є репрезентантами внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму, оскільки поєднують ознаки сурядності і підрядності (докладніше див.: 23, с. 264–266).

⁶ Конструкції зі сполучними засобами *проте, зате, однак, одначе* зараховуємо до безсполучниково-сполучникових складних речень з огляду на специфіку цих засобів зв'язку, які логічно кваліфікувати аналогами сполучників.

еднально-градаційні [20, с. 161] тощо (докладніше див.: [8, с. 68–70; 4, с. 45–51, с. 118–134; 14, с. 118–131]).

Транспоновані в приєднувальні сполучники, градаційно-приєднувальні сполучні засоби *а ще, та ще, а ще й, та ще й, ще й* [8, с. 68–70] спеціалізовані на вираженні **градаційно-приєднувального** семантико-синтаксичного відношення, напр.: *За письменного трьох неписьменних дають, та ще й не беруть* (Нар. тв.); *Двоє похмурих чоловіків привезли підводою труну з тілом загиблого, а ще один привів із ближнього села священика* (В. Шкляр); *Прокіп Тищук був земляком, ... та ще й служили в одному полку...* (В. Лис). Семантико-синтаксичні відношення в реченнях зі сполучним засобом *а ще* кваліфікують і як поширювально-приєднувальні [22, с. 21–28].

До градаційно-приєднувальних зараховують також сполучні засоби, для яких характерна функційна «двоплановість у вираженні градаційного та приєднувального семантико-синтаксичного відношень у разі семантичного збалансування, урівноваження поєднаних компонентів» [4, с. 126–127]. Це такі засоби зв'язку: *а й, а навіть, і навіть, та навіть, ба навіть, а до того ж, і до того ж, а то й, і то, а що (вже), а то (вже)*, напр.: *Люди брели в тій хуртовині, неначе білі ведмеді, й навіть гендлярі валютою не витримали й ушилися геть* (Л. Конончук); *Перекошені стіни й солом'яна покрівля потемніли від часу, і навіть хрест на гостроверхій вищці геть почорнів* (М. Старицький); *Недавня банківська криза на Кіпрі вартувала бізнесменам та юристам багатьох сивих волосин, а до того ж незабаром застосовуватимуться положення нової податкової Конвенції й одночасно відійдуть в історію деякі нульові показники, до яких так звик «кіпроорієнтований» бізнес* (<http://www.ukrjurist.com/>); *Останній, з ким я ще хоч якось міг говорити років вісім тому, був Крючков, і то справа торкалася промисловості...* (<http://eramedia.com.ua/article/>); *Ну хоч Ляшко вибирався, а то вже два місяці всім ніколи* (<http://blog.i.ua/community/>).

А. П. Загнітко виокремлює також пояснювально-приєднувальні складносурядні речення закритої структури, друга частина яких з'являється в процесі мовлення як щось додаткове до першої (основними засобами зв'язку слугують сполучники *і тому, і притому, а й*) або друга частина пояснює, розкриває іншими словами зміст першої (сполучники *а саме, тобто*, які приєднують другу предикативну частину). Поява другої частини є раптовою і не зумовлена змістом першої [11, с. 216–217].⁷

Спеціалізовані на вираженні градаційного семантико-синтаксичного відношення парні сполучники *якщо не... то, як не... то* можуть перебувати у функційному полі розділового значення, репрезентуючи **градаційно-розділову** семантику, напр.: *Робота у спеку: якщо не сієста, то часті перерви на відпочинок – академік Кундієв* (<http://www.ukrinform.ua/ukr/news/>) – пор. **Т.**: *Робота у спеку: або сієста, або часті перерви на відпочинок – академік Кундієв; Як не скарб, то пожежа* (Н. та О. Шевченки). Часто в таких реченнях виразне й умовне і (чи) зіставне значення, напр.: *Як не з'їм – то понадкушую* (Нар. тв.) – пор. **Т1**: *Або з'їм – або понадкушую*; **Т2**: *Якщо не з'їм – то понадкушую*; **Т3**: *Не з'їм – а понадкушую*.

Прокоментований матеріал уможливує таке схематичне представлення типології синкретичних складносурядних речень (див. табл. 1).

⁷ Такі конструкції ми зараховуємо до перехідних сурядно-підрядних складних речень, що є репрезентантами внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму (докладніше див.: 23, с. 263–276).

Типологія синкретичних складносурядних речень

№ з/п	Типи	Підтипи	Засоби зв'язку
1.	У межах єднальних складносурядних речень:	1) єднально-зіставні: 2) єднально-протиставні: 3) єднально-приєднувальні:	<i>i, i...i;</i> <i>i;</i> <i>та, і, і... і.</i>
2.	У межах зіставних складносурядних речень:	зіставно-єднальні:	<i>а, а... а.</i>
3.	У межах протиставних складносурядних речень:	1) протиставно-зіставні: 2) протиставно-приєднувальні:	<i>а;</i> <i>але й, а, але.</i>
4.	У межах приєднувальних складносурядних речень:	1) приєднувально-єднальні: 2) приєднувально-протиставні:	<i>та й;</i> <i>та й.</i>
5.	У межах градаційних складносурядних речень:	1) градаційно-приєднувальні: 2) градаційно-розділові:	<i>а ще, та ще, а ще й, та ще й, ще й; а й, а навіть, і навіть, та навіть, ба навіть, а до того ж, і до того ж, а то й, і то, а що (вже);</i> <i>якщо не... то, як не... то.</i>

Висновки та перспективи дослідження. Отже, системне дослідження складносурядних речень передбачає не лише розроблення загальних принципів і методик аналізу, але й опис семантики перехідності у внутрішньоранговій та різноранговій площинах. Внутрішньорангова синхронна перехідність, реалізована у сфері складносурядного речення, має спільнокатегорійний і різнокатегорійний вияви. Спільнокатегорійна синхронна перехідність у системі складносурядного речення можлива завдяки ускладненню єднальної, зіставної, протиставної, розділової, приєднувальної та градаційної семантики іншими супровідними семантико-синтаксичними відношеннями, що загалом притаманне синтаксису української мови. Причиною цього явища є асиметрія мовного знака, сутність якої полягає в тому, що в межах конструкцій, репрезентованих структурною схемою одного виду, формується значення іншого виду. Можливий синтез єднально-зіставних, єднально-протиставних, єднально-приєднувальних, зіставно-єднальних, протиставно-зіставних, приєднувально-єднальних, приєднувально-протиставних, протиставно-приєднувальних, градаційно-приєднувальних та градаційно-розділових семантико-синтаксичних відношень.

Пропонована студія прогнозує дослідження складносурядних речень як репрезентантів внутрішньорангового різнокатегорійного синкретизму. З огляду на це, вивчення синкретичних утворень перспективне для подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Бабайцева В. В. Явление переходности в грамматике русского языка. Москва : Издательский дом «Дроффа», 2000. 638 с.
2. Барабаш Ю. Г. Сильова диференціація складних речень із часовим відношенням: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2010. 215 с.

3. Валимова Г. В. Сложное предложение и сочетание предложений. *Вопросы синтаксиса русского языка* : сб. статей. Ростов-на-Дону: Рост.-на-Дону гос. пед. ин-т, 1973. С. 90–96.
4. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України ; Інститут української мови. Житомир, 2012. 199 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
6. Гаврилова Г. Ф. Сложносочинённое предложение в системе других синтаксических конструкций. *Сложное предложение в системе других синтаксических категорий* : межвуз. сб. научн. тр. Ленинград : изд-во ЛГПИ, 1984. С. 17–24.
7. Глушкова Г. М. Структурно-семантичні типи сурядності : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ, 1998. 16 с.
8. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
9. Греб М. М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення у складних конструкціях сучасної української мови. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 188 с.
10. Жайворонок В. В. Зміщені підрядні речення. *Мовознавчі студії*. Київ : Наукова думка, 1976. С. 32–39.
11. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3. 426 с.
12. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 350 с.
13. Конопленко Н. А. Текстотвірний потенціал парцельованих конструкцій : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2007. 184 с.
14. Косарева М. М. Динамічні процеси в системі сполучників сучасної української літературної мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України : Інститут української мови. Київ, 2013. 240 с.
15. Крейдлин Г. Е., Падучева Е. В. Взаимодействие ассоциативных связей и актуального членения в предложениях с союзом *a*. *Научно-техническая информация. Серия 2. Информационные процессы и системы*. 1974. № 9. С. 31–37.
16. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / Тернопільський державний педагогічний інститут. Тернопіль, 1993. 382 с.
17. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.
18. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. Москва : Учпедгиз, 1956. 511 с.
19. Распопов И. П. Спорные вопросы синтаксиса. Ростов-на-Дону : изд-во Ростовского университета, 1981. 125 с.
20. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 583 с.
21. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.
22. Чолкан В. А. Частка як модальний компонент функтива складного речення. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 8. С. 21–28.
23. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
24. Щеулин В. В. О классификации сложноподчинённых предложений. Воронеж : изд-во Воронежского университета, 1972. 50 с.

References

1. Babajceva, V. V. (2000). Yavlenie perehodnosti v grammatike russkogo yazyka [The phenomenon of transitivity in the grammar of the Russian language]. Moskva: Izdatelskij dom «Droffa», 638 (in Russ.).
2. Barabash, Yu. H. (2010). Stylova dyferentsiatsiia skladnykh rechen iz chasovym vidnoshenniam [Stylistic differentiation of composite sentences with time relation]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kharkiv, 215 (in Ukr.).
3. Bilodid, I. K. (Ed.) (1969). Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language. Morphology]. Kyiv: Naukova dumka, 583 (in Ukr.).
4. Bilodid, I. K. (Ed.) (1972). Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian Literary Language. Syntax]. Kyiv: Naukova dumka, 516 (in Ukr.).
5. Cholkan, V. A. (2001). Chastka yak modalnyi komponent funktyva skladnoho rechennia [A part as a modal component of a complex sentence function]. In: *Linhvistychni studii [Linguistic Studies]*: zb. nauk. prats. Donetsk: DonNU, 8, 21–28 (in Ukr.).
6. Gavrilova, G. F. (1984). Slozhnosochinyonnoe predlozhenie v sisteme drugih sintaksicheskikh konstrukcij [Complex sentence in the system of other syntactic constructions]. In: *Slozhnoe predlozhenie v sisteme drugih sintaksicheskikh kategorij [A complex sentence in the system of other syntactic categories]*: mezhvuz. sb. nauchn. tr. Leningrad: izd-vo LGPI, 17–24 (in Russ.).

7. Hlushkova, H. M. (1998). Strukturno-semantychni typy suriadnosti [Structural-semantic types of coordination]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Dnipropetrovsk, 16 (in Ukr.).
8. Horodenska, K. H. (2010). Spoluchnyky ukrainskoi literaturnoi movy [Conjunctions of the Ukrainian Literary Language] : monohrafiia. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho, 208 (in Ukr.).
9. Hreb, M. M. (2007). Semantyko-hramatychni chynnyky formuvannia zistavnoho vidnoshennia u skladnykh konstruktivnykh suchasnoi ukrainskoi movy [Semantic-grammatical factors of formation of a comparative relation in complex constructions of modern Ukrainian language]. Donetsk: TOV «Iuho-Vostok, Ltd», 188 (in Ukr.).
10. Karanska, M. U. (1992). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Syntax of Modern Ukrainian Literary Language.]. Kyiv: NMK VO, 350 (in Ukr.).
11. Konoplenko, N. A. (2007). Tekstotvirnyi potentsial partselovanykh konstruktiv [Text-building potential of parted structures]. PhD dissertation (Ukrainian language). Zaporizhzhia, 184 (in Ukr.).
12. Kosarieva, M. M. (2013). Dynamichni protsesy v systemi spoluchnykiv suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [Dynamic Processes in the System of Conjunctions in Contemporary Ukrainian Literary Language]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 240 (in Ukr.).
13. Krejdlin, G. E. & Paducheva, E. V. (1974). Vzaimodejstvie asociativnykh svyazej i aktualnogo chleneniya v predlozheniyah s soyuzom *a* [Interaction of associative connections and actual division in sentences with the conjunction *a*]. In: *Nauchno-tehnicheskaya informaciya Seriya 2. Informacionnye processy i sistemy* [Scientific and technical information. Series 2. Information Processes and Systems]. 9, 31–37 (in Russ.).
14. Lomakovych, S. V. (1993). Zaimennykovo-spivvidnosni rechennia v suchasni ukrainskii movi [Pronoun-and-correlation sentences in the modern Ukrainian language]. PhD dissertation (Ukrainian language). Ternopil, 382 (in Ukr.).
15. Melnychuk, O. S. (1966). Rozvytok struktury slovianskoho rechennia [Development of the structure of the Slavic sentence]. Kyiv: Naukova dumka, 324 (in Ukr.).
16. Peshkovskij, A. M. (1956). Russkij sintaksis v nauchnom osveshhenii [Russian syntax in scientific coverage]. 7-e izd. Moskva: Uchpedgiz, 511 (in Russ.).
17. Raspopov, I. P. (1981). Spornye voprosy sintaksisa [The controversial issues of syntax]. Rostov-na-Donu: izd-vo Rostovskogo universiteta, 125 (in Russ.).
18. Shheulin, V. V. (1972). O klassifikacii slozhnopodchinyonykh predlozhenij [On the classification of compound sentences]. Voronezh: izd-vo Voronezhskogo universiteta, 50 (in Russ.).
19. Shytyk, L. V. (2014). Synkhronna perekhidnist syntaksychnykh odynyt v ukrainskii literaturnii movi [Synchronous Transition of Syntactic Units in the Ukrainian Literary Language]: monohrafiia. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu. A., 474 (in Ukr.).
20. Valimova, G. V. (1973). Slozhnoe predlozhenie i sochetanie predlozhenij [A composite sentence and a combination of sentences]. In: *Voprosy sintaksisa russkogo yazyka* [Questions of the syntax of the Russian language]: sb. statej. Rostov-na-Donu: Rost.-na-Donu gos. ped. in-t, 90–96 (in Russ.).
21. Veselska, H. S. (2012). Novi yavyshecha u funkcionuvanni suriadnykh spoluchnykiv v ukrainskii movi kintsia XX – pochatku XXI st. [New phenomena in the functioning of the integrative conjunctions in the Ukrainian language at the end of the XX – the beginning of the XXI century]. PhD dissertation (Ukrainian language). Zhytomyr, 199 (in Ukr.).
22. Vykhoanets, I. R. (1993). Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]. Kyiv: Lybid, 368 (in Ukr.).
23. Zahnitko, A. P. (2012). Slovnyk suchasnoi lnhvistyky: Poniattia i terminy [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]. Donetsk: DonNU, 3, 426 (in Ukr.).
24. Zhaivoronok, V. V. (1976). Zmishcheni pidriadni rechennia [Shifted subordinate sentences]. In: *Movoznavchi studii* [Linguistic Studies]. Kyiv: Naukova dumka, 32–39 (in Ukr.).

SYNCRETIC COMPOUND SENTENCES IN THE LITERARY UKRAINIAN LANGUAGE

*Liudmyla Shytyk, Doctor of Philological Sciences,
Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: l_shytyk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5941-672>

Abstract. Introduction. *The study of the specificity of syncretic compound sentences deserves research attention in view of the presence of debatable aspects of the typology of these syntactic units and the diversity of their speech manifestations.*

Purpose. *The purpose of the article is a comprehensive analysis of syncretic compound sentences marked by syncretism of intra-rank common category.*

Methods. *In the research process, we used the method of linguistic description of language facts, the structural method represented by the methods of structural-semantic and transformational analysis, the method of modeling and component analysis.*

Results. *The article exposes some aspects of the research of syncretic compound sentences as representants of synchronous transitivity of intra-rank common category in the literary Ukrainian. Principles of classification of compound sentences are rethought, expediency of selection of constructions marked by the syncretism of intra-rank common category and intra-rank multi-category within compound sentences is justified. Factors that predetermine syncretism of compound sentences are found out: lexical filling of predicative parts and transpositional nature of conjunctions, i. e. their capacity for transference in another semantic-syntactic sphere. It is established, that syncretism of intra-rank common category in the field of a compound sentence is possible due to complication of connective, comparable, adversative, dividing, joining and gradation semantics with accompanying values. Differentiation of syncretic compound sentences into types and subtypes is motivated, the inventory of communication means of predicative parts is conducted. Connective-comparable, connective-adversative, connective-joining, comparably-connective, adversatively-comparable, joining-connective, joining-adversative, adversatively-joining, gradation-joining and gradation-dividing compound sentences are distinguished.*

Originality. *The originality of scientific research consists in the theoretical substantiation of the expediency of singling out syncretic compound sentences as representatives of syncretism of intra-rank common category and in clarifying their structural-semantic typology.*

Conclusion. *It is concluded that compound sentences are differentiated into proper-compound and syncretic compound sentences, which are characterized by synchronous transitivity of common category and multi-category. Syncretism of common category is implemented due to the complication of connective, comparable, adversative, dividing, joining and gradation semantics with accompanying semantic-syntactic relations. Syncretic complex sentences are differentiated into types and subtypes according to formal and semantic indicators.*

Key words: *synchronous transitivity, syncretism of compound sentences, syncretism of intra-rank common category, syncretism of intra-rank multi-category.*

Надійшла до редакції 09.01.22

Прийнято до друку 10.03.22